

УДК 72: 111.852

к. арх., доцент Осиченко Г.О.,
Полтавський національний університет ім. Ю. Кондратюка

СЕМІОТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ АРХІТЕКТУРИ (продовження, початок №39)

У статті розглянутий семіотичний підхід до трактування архітектури як знаку, запропонований Умберто Еко. Визначена сутність естетичного повідомлення в мистецтві.

Ключові слова: семіотичний підхід, архітектурний знак, архітектурний код, естетичне повідомлення, ідіолект.

Постановка проблеми. Вивчення естетичного аспекту архітектури потребує визначення методів та вибору методологічного апарату дослідження. У результаті аналізу досліджень автором виділено кілька підходів до вивчення естетичних якостей архітектурних об'єктів: когнітивний, феноменологічний, інформаційний, формально-композиційний, синтаксичний, нормативний і еволюційний. Кожен з цих підходів вивчає той чи інший аспект впливу архітектури на людину, розглядаючи в якості предмета естетичного сприйняття пізнання, почуття, інформацію, композицію, умови життєдіяльності в середовищі, знак або текст і т.д. Семіологія архітектури розглядає архітектуру як знакову систему, спирається на інформаційні і когнітивні теорії, психологію зорового сприйняття і в цьому плані являє собою міждисциплінарний підхід. Тому представляється досить плідним розгляд здобутків семіотики архітектури для з'ясування онтології естетичного сприйняття архітектурного середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Проведене дослідження є складовою частиною плану НДР кафедри ДАС і М ПолтНТУ з наукової проблеми „Оптимізація архітектурно-містобудівного середовища в природному довкіллі”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семіотичні підходи до вивчення естетики архітектури виділені автором досить умовно. По-перше, в архітектурі швидше за все, слід говорити про семіотику як метод дослідження або склад мислення дослідника. А по-друге, проаналізовані семіотичні дослідження не ставили безпосередньо завдання вивчення механізмів естетичного сприйняття архітектури. Таким чином, у заявленому аспекті семіотичні дослідження розглядаються вперше.

Семіотика в архітектурі спирається на роботи Ф. де Соссюр, Ч.С. Пірса і Ч.В. Морріса. Провідними сучасними теоретиками семіотики є Р. Барт (1915-1980), А. Греймас (1917-1992), Ю. Лотман (1922-1993), К. Метц (1931-1993), У.Еко (род.1932), Ю. Крістева (род.1941).

У роботах зарубіжних авторів простежується розуміння семіотики як науки про формальні властивості знакових систем (У.Еко, А. Леві, К. Мандоки, Д.Желева-Мартінс Віана, А. Ф. Лагополус, Амос Раппопорт, Х. Мутаньола-Торнберг, П. Пеллегріно і ін.) [1-5]. І хоча спроб переводу архітектури на мову знакових систем досить багато, невелика кількість з них стосується естетичного аспекта [1-8]. Тому такий великий інтерес представляє робота **Умберто Еко** «Отсутствующая структура. Введение в семиологию» [1], в який розглянута сутність естетичного повідомлення в мистецтві та запропоновано семіотичний підхід до вивчення архітектури.

Мета статті – аналіз семіотичних підходів в архітектурі на предмет виявлення впливу значень архітектурної форми на її естетичне сприйняття. В статті розглядається семіотичний підхід до архітектури У.Еко.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши підходи різних авторів до опису архітектури як знака, У.Еко пропонує свій підхід, що не припускає опис знака ні виходячи з поведінкових реакцій, які він стимулює (як у А.Раппопорта), ні відсилаючи до реальних об'єктів, які б його верифікували, характеризуючи знак, він «...бере до уваги тільки кодифіковане значення, яке певний культурний контекст приписує тому чи іншому означувальному» [1,с.128]. Тоді **архітектурний знак** - це означувальне, означуваним якого є його власне функціональне призначення (рис.1). Значущі форми, коди, що формуються під впливом узусу (*загальноприйняте вживання знакової одиниці*) і висувуються в якості структурної моделі комунікації, денотативні і коннотативні значення форми – такі основи семіотичного підходу У.Еко до архітектури [1,с.129]. Семіотики поділяють денотацію і конотацію знака. Денотація використовується як певне чи «буквальне» значення знака, конотація вказує на його соціо-культурні та персональні асоціації. Р. Барт вважав, що є різні порядки сигніфікації (рівні значення). Першим є рівень денотації: на цьому рівні є знак, що складається з означувального і означуваного. Конотація є другим рівнем, який використовує перший знак як своє означувальне і приписує йому своє означуване. Конотації виводяться не із самого знака, але зі способу, яким суспільство використовує і надає значення і означувальному і означуваному. Тоді денотатом архітектурного знака є первинна утилітарна функція будівлі або ідеологія функції, але та ж будівля може конотувати ще безпеку, притулок чи престижність власника, повідомляючи про його соціальний статус.

а)

б)

в)

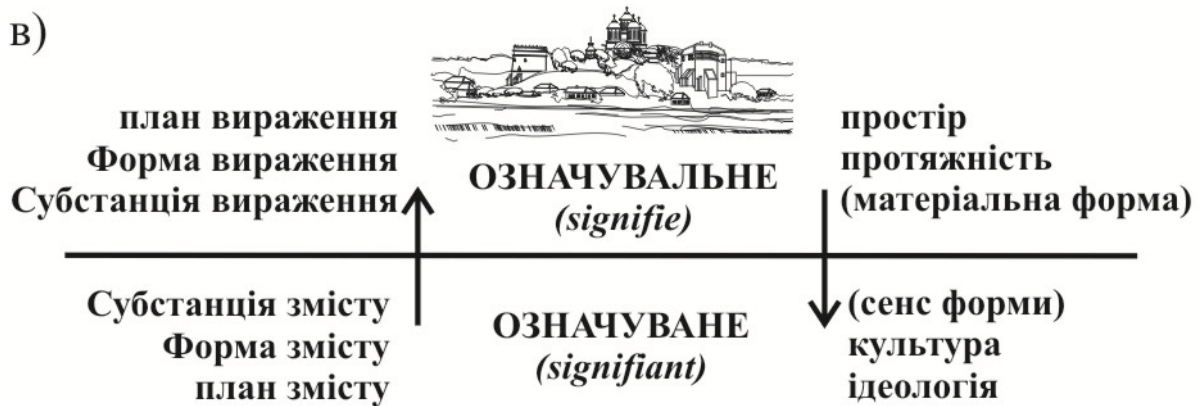

Рис.1. Інтерпретації архітектури і міського простору як знакової структури:

а) архітектура як знак за У.Еко;

б) архітектура як знак за Л. Єльмслевим;

в) місто як текст, схема плана вираження/плана змісту міського простору за М. Крампеном

В архітектурі У.Еко до денотації відносить первинну функцію, а конотацією стає комплекс вторинних функцій. Головною особливістю

архітектури як комунікації є здатність перетворення у часі і просторі первинних функцій у вторинні і, навпаки. І тоді завдання архітектора бачиться У. Еко в проектуванні здатних до трансформації первинних функцій і відкритих непередбачуваним кодам вторинних функцій об'єкта.

Умберто Еко виділяє власне **архітектурні коди**, їх небагато. Архітектурний знак в основному оперує, визнає він, кодами інших наук, звертаючись до соціології, антропології, психології і т.д. (таблиця 1).

Коди прочитання знаків
(опрацьовані матеріали [1])

Таблиця 1

	Тип кода	Характеристика кода
1	2	3
Власне архітектурні коди		
1	Синтаксичні коди	Код, що відсилає до техніки будівництва, застосовуваним конструкціям і структурної логіці, які створюють умови для подальшої просторової денотації
2	Семантичні коди: (відсилають до типології форми і функції)	
	а) Артикуляція архітектурних елементів	1) елементів, що означають первинні функції (дах, балкон, слухове вікно, купол, вікно, сходи і т.д.)
		2) Елементів, що означають вторинні «символічні» функції (метоп, фронтон, колона, тимпан та ін.)
		3) елементів, що означають функціональне призначення та соозначаючих «ідеологію проживання» (салон, частина житла, де проводиться день, проводиться ніч, вітальня, їдальня і т.д.)
	б) Артикуляція за типами споруд	1) соціальним - лікарня, дача, школа, замок, палац, вокзал і т.д.
		2) просторовим - храм круглий у плані, храм з основою у вигляді хреста, «відкритий» план, лабіринт і т.д.
	в) Артикуляція за типами міст	1) соціально-політичним - місто-поліс, місто-фортеця, промислове місто і т.п.
		2) просторовим - місто радіального планування, прямокутно - сітчастого, променевого планування і т.д.

Таблиця 1

1	2	3
	Зовнішні коди	
3	<i>Геометричний код</i>	організація простору може бути виражена і прочитана мовою елементарних геометричних форм, тоді мова геометрії виступає метамовою
4	<i>Орієнтаційно-часовий, або код, що історизує</i>	Архітектурне середовище дозволяє орієнтуватися в часі та спостерігати історію, оскільки певна історична епоха надає об'єкту конкретний архітектурний образ
5	<i>Функціональний код</i>	будівля повідомляє про первинну функцію, що виконує
6	<i>Антропологічні коди:</i>	Відображення фактів соціальних зв'язків, норм спільного проживання і умов проживання
7	<i>Проксемічний код</i>	Соціальне значення відстаней між людьми в просторі, кодифікація просторових відносин, зв'язків між людьми: публічні дистанції, дистанція соціальних відносин, особиста та інтимна дистанція
8	<i>Соціальний код</i>	будівля визначає соціальну роль, яку має виконувати в ньому людина (глядач-актор, продавець-покупець, житель-гість і т.д.)
9	<i>Орієнтаційний код</i>	фіксує місце розташування, відповідає на питання - де ми знаходимося; базується на дослідженнях сприйняття
10	<i>Символічний код</i>	код виражає інваріанти культури, архетипи буття і реальності
	Візуальні коди	
11	<i>Коди впізнавання</i>	Дозволяє за набором характерних ознак визначати, впізнавати об'єкт; базується на дослідженнях психології сприйняття
12	<i>Коди сприйняття</i>	Встановлюють необхідні і достатні умови сприйняття; вивчаються психологією сприйняття
13	<i>Коди передачі візуальної інформації</i>	Визначають первинні умови сприйняття і відчуттів, необхідні для подальшого формування візуального образу, вивчаються фізичною теорією інформації
14	<i>Тональні коди</i>	Визначають формування побічного повідомлення, що коннотує «тональність» знака (наприклад, «сила», «напруженість») або системи конотацій, що склалися в стиль (наприклад, «грандіозне», «експресивне»)

Таблиця 1		
1	2	3
15	<i>Іконічні коди</i>	Грунтуються на сприйнятті елементів, сформованих кодом передачі. Вони утворюють фігури, знаки та семи (образ)
16	<i>Риторичні коди</i>	Зароджуються на основі незвичайних рішень, пізніше освоєних суспільством і які стали нормативними. В архітектурі - це системи правил, покликані видавати споживачеві ті рішення, які він від неї чекає
17	<i>Стилістичні коди</i>	Припускають деякі оригінальні рішення, які або санкціоновані риторикою, або реалізуються лише один раз (авторський стиль)
18	<i>Коди підсвідомого</i>	Встановлюють конфігурації, іконічні або іконологічні, риторичні чи стилістичні, які здатні викликати певні уявлення або реакції, з чим-то ототожнюватися, передавати ті чи інші психологічні стани
19	<i>Коди смаку і сенсорні коди</i>	Встановлюють репертуар досить рухливих конотацій, пов'язаних з дією всіх перерахованих кодів

Спираючись на класифікацію функцій повідомлень Р.О. Якобсона (табл.2), У.Еко розглянув сутність *естетичного повідомлення* з точки зору семіотики. Естетичне повідомлення виникає тоді, коли воно виявляється неоднозначним по відношенню до системи очікувань, яка є кодом повідомлення.

«Полностью неоднозначное сообщение предельно информативно, потому что побуждает меня к всевозможным толкованиям. В то же время оно граничит с шумом и может свестись к чистой неупорядоченности. Плодотворной неоднозначностью может считаться такая неоднозначность, которая привлекаая мое внимание, побуждает к усилению интерпретации, помогая подобрать ключ к пониманию, обнаружить в этом кажущемся беспорядке порядок, более сложный и совершенный, чем тот, что характерен для избыточных сообщений» [1, с. 79].

Неоднозначність повідомлення або *авторerefлексивність* (спрямованість на себе) У. Еко характеризує наступним чином:

Таблиця 2

Функції повідомлень [1]		
	Найменування функції	Зміст функції
1	Референтивна функція	Повідомлення позначає реальні речі або явища
2	Емотивна функція	Повідомлення має на меті викликати певну емоційну реакцію
3	Імперативна функція або функція спонукання	Повідомлення примушує до певного модусу проживання; повідомлення несе в собі наказ, спонукання до дії, визначає поведінку
4	Фатична функція	Повідомлення прагне підтвердити, засвідчити факт комунікації; забезпечує зв'язаність елементів навколишнього середовища
5	Металінгвістична функція	Предметом повідомлення є інше повідомлення
6	Естетична функція (або поетична)	Побудова повідомлення робить його неоднозначним та спрямованим на самого себе; повідомлення прагне привернути увагу адресата до своєї побудови

- 1) означувальні знаходять свої значення тільки у контекстуальних взаємовідношеннях;
- 2) матерія, з якої складаються означувальні, представляється небайдужою до означуваного та до контекстуальних взаємовідносин;
- 3) повідомлення вводять в гру різні рівні реальності: а) фізичний, матеріальний (рівень матерії, з якої складається означувальне), б) рівень відмінностей, диференціальних ознак означувальних; в) рівень означуваного; рівень різних конотацій, рівень психологічних, логічних, наукових очікувань [1, с. 81];
- 4) ізоморфізм всіх рівнів повідомлення, між усіма рівнями реальності в естетичному повідомленні встановлюється певна відповідність так, наче вони всі структуровані на основі одного і того ж коду. Цей особливий неповторний код повідомлення - *ідіолект* - є прихованим правилом твору мистецтва, структурним малюнком, який проступає на всіх рівнях повідомлення. Ідіолект розглядається У. Еко як код, що порушує норму, як розхитування основного коду, але розхитування це відбувається на всіх рівнях однаково, за єдиним правилом.

Отже, «эстетическая функция состоит в том, чтобы открывать нам что-то неизвестное и неиспытанное, и она это делает, перераспределяя информацию между уровнями сообщения, заставляя их вступать в самые разные и

неожиданные отношения, формируя тем самым новый идиолект, являющийся структурной основой данного конкретного произведения именно потому, что он пересматривает код, глубинные коды и выявляет их непредусмотренные возможности» [1, с. 98].

Також важливим є момент визнання дії в естетичному повідомленні фундаментального семіологічного принципу: **«добиться высокой информативности можно, только опираясь на избыточность, а невероятное открывается только через артикуляцию вероятного»** [1, с. 130].

Узагальнюючи класифікацію, запропоновану М. Бенз, У. Еко виділяє в естетичному повідомленні наступні інформаційні рівні: *рівень фізичних носіїв; рівень диференціальних елементів, що вирізняє на парадигматичної осі; рівень синтагматичних зв'язків; рівень денотативних значень; рівень конотативних значень; рівень ідеологічних очікувань*. Ідеологія тут розуміється досить широко. Це те, з чим так чи інакше знайомий адресат і та соціальна група, якій він належить; системи його психологічних очікувань, інтелектуальні навички, життєвий досвід, моральні принципи.

Слід також відмітити, що теорія естетичного повідомлення У.Еко спирається на естетичні теорії Московської (формальної) школи (*В.Шкловський і його поняття «остранения» (рос.), Б. Эйхенбаум, Ю. Тинянов*) та Празького лінгвістичного гуртка (*Я.Мукаржовський, Н. Трубецькой, Р.Якобсон*).

Висновки. Проведений аналіз показує, що використання семіотичних методів в архітектурі значно розширює можливості аналізу архітектурного середовища та дає підстави для визначення його естетичних якостей. Продуктивним бачиться розвиток теорії естетичного повідомлення в наступних напрямках:

- Визначення особливостей естетичного повідомлення У.Еко відноситься тільки до творів мистецтва, тому залишається відкритим питання, чи можуть запропоновані їм підходи бути застосовані до будь-якого типу архітектурного і містобудівного проектування та модифікаціям реального трьохвимірному простору (від будівлі до міста в цілому).
- Не всі коди архітектурного повідомлення є естетично значущими, питання диференціації цих кодів за роллю в естетичному повідомленні ще потребує усвідомлення. Тобто сприйняття данного коду є обов'язковою, достатньою чи недостатньою умовою виникнення естетичного сприйняття?

Перспективи подальшого дослідження становить аналіз вітчизняних і російських досліджень з семіотики архітектури.

Література

1. У. Эко. Отсутствующая структура. Введение в семиологию/ Умберто Эко. – ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432с.
2. Лотман Ю. Архитектура в контексте культуры/ Лотман Ю. // Семиосфера. / Лотман Ю. – СПб.: «Искусство», 2000. – с.676-683.
3. Семиотика пространства: Сб. научн. тр. Международн. ассоциации семиотики пространства./Под ред. А.А. Барабанова. – Екатеринбург: Архитектон, 1999. – 688с.
4. Крампен М. Проксемика – секрет человеческой архитектуры// Семиотика пространства: Сб. науч. Тр. Международной ассоциации семиотики пространства/ Под ред. А.А. Барабанова. – Екатеринбург: Архитектон, 1999.- с.285-299.
5. Amos Rapoport. The meaning of the built environment: A nonverbal communication approach/ Amos Rapoport. – University of Arizona Press, 1990. – 253p.
6. А.А. Барабанов. Человек и архитектура: Семантика отношений [Электронный ресурс]: Urban Bodies - Городские тела./А.А. Барабанов.// «Wolkenkuckuckshein - Cloud-Cuckoo-Land- Воздушный замок». – 2002.– №1. – режим доступа: www.tu-cottbus.de/theoriederarchitectur/Wolke/rus/themen/021/Barabanov.
7. Янковская Ю.С. Архитектурный образ и морфология: дис. ... доктора арх.: 18.00.01/ Янковская Юлия Сергеевна. – М., 2006. – 408 с.
8. Иовлев В.И. Введение в проектирование архитектурной среды/ В.И. Иовлев. – Екатеринбург: Архитектон, 2002. – 95с.

Аннотация

В статье рассмотрен семиотический подход к трактовке архитектуры как знака, предложенный Умберто Эко. Определена сущность эстетического сообщения в искусстве.

Ключевые слова: семиотический подход, архитектурный знак, архитектурный код, эстетическое сообщение, идиолект.

Annotation

The article presents a semiotic approach to the interpretation of architecture as a sign proposed by Umberto Eco. The essence of aesthetic message in art is defined.

Keywords: semiotic approach, architectural sign, architectural code, the aesthetic message, idiolect.